

3. Майданик Р. А. Довірчі угоди в праві Стародавнього Риму: поняття, види, правова природа // Вісник. Юридичні науки / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — 2000. — № 40. — С. 17–25.
4. Макаруч В. С. Основи римського приватного права: Навч. посіб. — К.: Атіка, 2000. — 176 с.
5. Новицький І. Б. Основи римського громадянського права: Учб. для юрид. вузів / Моск. гос. ун-т ім. М. В. Ломоносова; Рос. гос. архив древніх актів. — М.: Зерцало, 2000. — 245 с.
6. Орач С. М., Тищик Б. І. Основи римського приватного права: Навч. посіб. — К.: Юрішком Інтер, 2000. — 237 с.
7. Підпригора О. А. Римське приватне право. — К.: Ін-Юрс, 2001. — 440 с.
8. Пухал-Иво, Полепак Акимовская Мирьяна. Римское право. — М.: Зерцало-М, 2003. — 448 с.
9. Харитонов С. О., Харитопова О. І. Римське право як підґрунтя сучасного права Європи // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. / ОШОА. — О., 2005. — Вип. 24. — С. 10–17.
10. Cicero Marcus Tullius. Marci Tulli Ciceronis scripta quae manserunt omnia / Ed. Giomini. — Leipzig, 1975.
11. Bouaness P. Etudes sur la religion romaine. — Paris, 1972.

УДК 347.447.7(477)

А. С. Жила

ПРИТРИМАННЯ ЯК СПОСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Особливості виконання забезпечувальних зобов'язань залежать перш за все від конкретного способу забезпечення виконання основного зобов'язання.

Окремим способам забезпечення прав кредитора в цивілістиці приділено достатньо уваги. Як предмет свого дослідження обирали способи забезпечення зобов'язань такі російські та національні вчені, як М. І. Брагінський, В. В. Вітрянський, Б. М. Гонгало, Л. О. Єсіпова, О. С. Кізлова, А. В. Латинцев, Д. О. Мальцев, С. В. Сарбаш, Н. Ю. Рассказова та інші.

Важливе значення має поділ засобів забезпечення зобов'язань на передбачені законом безпосередньо в ролі таких та встановлені угодою сторін. Як вбачається, з великою долею умовності їх можна йменувати відповідно законними та договірними [1, 134]. Разом з тим використання такої термінології містить в собі небезпеку помилки, оскільки способи, передбачені законом, найчастіше використовуються за згодою сторін. У цьому розумінні вони теж є договірними.

Єдиним же законним різновидом способів забезпечення зобов'язань необхідно б було вважати притримання, адже право притримання виникає на підставі прямої вказівки ст. 594 ЦК України і не потребує необхідності його передбачення договором між кредитором та боржником. Таким чином, підставою для виникнення цього виду забезпечувального зобов'язання є закон, що повністю відповідає загальним правилам, передбаченим ст. 548 ЦК України.

Сутність притримання полягає у праві кредитора, який правомірно володіє річчю, що підлягає передачі боржнику або іншій визначеній боржником особі (наприклад, у відносинах перевезення вантажу такою особою буде вантажовідправник — ст. 916 ЦК України), притримати цю річ у себе.

Норми щодо притримання не мають диспозитивного характеру, тому акцесорне забезпечувальне зобов'язання, яке виникає з цього приводу, не залежить від волі боржника та кредитора. Відмовитись від права на притримання не можна. Така відмова буде вважатися нікчемною. Поряд з тим притримання — це все ж таки право, а не обов'язок кредитора. Скористатися ним чи ні — цілком залежить від його волевиявлення.

Притримання є новим для цивільного законодавства України способом забезпечення виконання зобов'язань. Щоправда, утримання майна (у вигляді грошових коштів) передбачалося і в попередньому ЦК (наприклад, у договорі комісії — ст. 408 ЦК УРСР), проте в нинішньому ЦК України притримання отримало режим загального для всіх видів зобов'язань способу забезпечення їх виконання. За функціональною спрямованістю притримання, як і застава, належить до способів забезпечення виконання зобов'язань, спрямованих на стимулювання боржника до належного виконання обов'язків, а при їх порушенні — на захист прав кредитора.

Умови і підстава застосування притримання (в сукупності вони становлять право притримання) встановлені ч. 1 ст. 594 ЦК України.

Притримання може бути застосоване за таких умов: а) володіння річчю кредитором має бути правомірним; б) річ підлягає передачі боржникові або іншій особі, вказаній ним; в) строк притримання речі кредитором — до виконання зобов'язання боржником.

Підставами виникнення права притримання є такі юридичні факти, як:

- 1) невиконання боржником у встановлений строк обов'язку по оплаті цієї речі;
- 2) невиконання боржником обов'язку по відшкодуванню пов'язаних із річчю витрат та інших збитків.

Правом притримання наділений кредитор по будь-якому договірному зобов'язанню, хоча в самому ЦК України щодо окремих видів договорів визначено право кредитора на притримання. Обов'язковою умовою виникнення права притримання є те, що річ знаходиться у володінні кредитора і він є законним володільцем речі. Така особа може бути власником майна, а може, з урахуванням положень ГК України про право господарського відання та право оперативного управління, і не бути ним. Вибуття речі із фактичного володіння кредитора припиняє право притримання, і кредитор не наділений правом витребування речі, що ним утримувалася, від третіх осіб.

Право притримання має такі риси:

- 1) має похідний характер, оскільки існує зобов'язання і це зобов'язання боржником не виконується;
- 2) неподільність предмета притримання: річ утримується в цілому (хоча кредитор має можливість утримувати на свій розсуд тільки частину, передавши боржнику іншу частину речі);
- 3) незамінюваність предмета притримання (поширюється на те майно, що знаходиться у кредитора, а не на таке, що передане йому для забезпечення виконання зобов'язання);

4) право слідування: кредитор зберігає право притримання і у тому випадку, коли права на річ, що виникли після передачі речі у володіння, набула третя особа. Крім того, за правилами ст. 514 ЦК України при переході прав до нового кредитора до нього переходить і право притримання, яке існувало на момент переходу цих прав.

Включення притримання до глави ЦК України «Забезпечення виконання зобов'язання» певною мірою зумовлюється тим, що в цивілізованих країнах «так прийнято». Але суттєвішим є те, що, наділивши кредитора правом утримувати майно боржника у випадку його несправності, законодавець мав вирішити питання про правовий режим такого майна та його долю, якщо боржник все ж таки не виконує свого обов'язку. Розумно задовольнити вимоги за рахунок цього майна. І на такий випадок законодавець пропонує використати правила щодо ст. 591 ЦК України щодо реалізації предмета застави.

Щодо предмета притримання, то в ст. 594 ЦК України йдеться про речі без конкретизації видів цих речей та без будь-яких обмежень, пов'язаних із нерухомими речами. З огляду на гл. 13 ЦК України «Речі. Майно» предметом притримання не можуть бути майнові права. Складніше визначити, чи може бути предметом притримання нерухомість.

Якщо брати до уваги тільки норми § 7 гл. 49 ЦК України, то перешкод для притримання нерухомості немає (і в окремих коментарях до ЦК РФ зазначається, що притримувати можна будь-яку річ, що не вилучена із цивільного обороту). В дореволюційний період цивілістична думка визначилася із цим питанням: як предмет притримання могло виступати тільки рухоме визначене майно. Але на сьогодні в літературі немає однозначного підходу до вирішення цього питання. (Проти висловлюються такі аргументи. Реалізація права кредитора на притримання із наступною реалізацією предмета притримання є цивільно-правовою угодою. Правочини ж із нерухомістю підлягають обов'язковій державній реєстрації, що суперечить сутності правовідносин, що виникають при реалізації кредитором права на притримання. Із змісту ст. 182 ЦК України не впливає обов'язковість реєстрації права притримання. Разом з тим навряд чи можна описати право на притримання як речове право на чуже майно, оскільки право притримання як вид забезпечення стимулює боржника до належного виконання свого обов'язку. Але якщо реєстрація такого права не обов'язкова, то ніщо не заважає реєструвати угоду із нерухомістю). Так само неоднозначно вирішується в теорії і питання про можливість притримання грошей (в тому числі безготівкових).

З огляду на функціональну спрямованість навряд чи можна назвати притримання односторонньою угодою кредитора, оскільки дії кредитора по притриманню не зумовлюють модифікації правового зв'язку кредитора та боржника (не з'являються нові права та обов'язки, не припиняються існуючі, не змінюється їх зміст).

Слід зазначити, що в судовій практиці мають місце випадки неправильного розуміння стороною договору свого права на притримання.

Так за наслідками розгляду справи за позовом ТОВ «А» до Комбінату хлібо-

продуктів про вилучення у відповідача переданого на зберігання ячменю фуражного господарським судом Одеської області було задоволено вимоги позивача і вилучено у відповідача та передано позивачеві ячмінь фуражний у кількості 661 т 832 кг на загальну суму 379 825, 39 грн.

Відповідач в апеляційній скарзі мотивував свою відмову повернути спірне зерно тим, що він застосував до позивача притримання, оскільки позивач не повністю відшкодував вартість послуг щодо зберігання зерна.

Одеський апеляційний господарський суд прийняв це заперечення відповідача, правильно зазначивши у постанові, що відповідно до ч. 1 ст. 594 ЦК України кредитор, який правомірно володіє річчю, що підлягає передачі боржникові у разі невиконання ним у строк зобов'язання щодо відшкодування кредитором пов'язаних з нею витрат та інших збитків (у даному випадку — вартості неповністю відшкодованих послуг по зберіганню зерна), має право притримати її у себе до виконання боржником зобов'язання. Проте, як вбачається із п. 3.5 договору № 64 від 13 березня 2003 р., сторони не погодили строк проведення розрахунків за послуги по збереженню зерна, отже застосовувати притримання відповідач не мав права [2].

Характер притримання як способу забезпечення виконання основного зобов'язання свідчить про те, що воно (притримання) як ніякий інший спосіб впливає на динаміку основного договірної зобов'язання: в доповнення до наявних у кредитора за основним зобов'язанням прав додається ще одне — не передавати боржнику (утримувати) річ. Нормативно-правовою підставою зміни динаміки основного зобов'язання є положення ст. 594 ЦК України, а юридичним фактом, що сприяє реалізації права притримання — невиконання боржником у строк обов'язку щодо оплати речі або відшкодування кредитором пов'язаних з нею витрат та інших збитків. Зазначений юридичний факт є одностороннім правочином — дією щодо притримання речі, спрямованою на зміну основних зобов'язальних правовідносин. Притримання як правочин розглядає більшість вчених [3, 557; 4, 143–144], хоч висловлюється і точка зору, що дії кредитора щодо притримання речі є одностороннім актом, але не правочином [5, 193–194]. Уявляється, що кваліфікувати притримання (як це пропонувалося укладачами при кодифікації російського цивільного законодавства на початку ХХ століття [6, 236]) лише як бездіяльність щодо виконання обов'язку з передання речі боржникові, за нинішнього стану законодавства про притримання немає підстав, оскільки вимоги кредитора, який притримує річ у себе, можуть бути задоволені з її вартості (ст. 597 ЦК).

Притримання як спосіб забезпечення виконання окремих видів зобов'язання безпосередньо встановлене рядом статей ЦК України. Наприклад, притримання забезпечує зобов'язання замовника за договором підяду сплатити встановлену ціну роботи або іншу суму, належну підрядникові у зв'язку з виконанням договору підяду (ст. 856 ЦК); зобов'язання комітента за договором комісії задовольнити вимоги комісіонера (ч. 1 ст. 1019 ЦК); зобов'язання відправника за договором перевезення внести провізну плату та інші платежі (ч. 4 ст. 916 ЦК) тощо.

За кредитором зберігається право притримання речі і в тому разі, якщо права на цю річ, які виникли після передачі речі у володіння кредитора, набула третя особа. Це положення ч. 3 ст. 594 ЦК України спрямоване на збереження забезпечувальної функції притримання у випадку припинення прав боржника на притримувану річ у зв'язку з переходом їх до іншої особи.

Крім того, воно містить відповідь на запитання щодо природи речового права, на якому притримувана річ знаходиться у кредитора. Це право володіння. Тому притримання речі кредитором не дає йому права користуватися річчю, яку він притримує в себе.

Право притримання кредитором речі, що підлягає передачі боржникові або особі, вказаній боржником, породжує у кредитора і певні обов'язки, пов'язані з притриманням. Перш за все, кредитор зобов'язаний негайно повідомити про це боржника.

Основним обов'язком кредитора, як це випливає зі змісту ч. 2 ст. 595 ЦК України, є вжиття ним заходів до збереження притримуваної речі, оскільки він відповідає за втрату, псування або пошкодження речі, яку він притримує. В той же час відповідальність кредитора настає у разі, якщо втрата, псування або пошкодження сталися з його вини. Наприклад, перевізник не повинен відповідати за втрату, псування або пошкодження вантажу, які сталися внаслідок його притримання перевізником для забезпечення внесення провізної плати та інших платежів.

Як встановлено ч. 1 ст. 596 ЦК України, кредитор у разі притримання речі, належної боржнику, не набуває права власності на неї. Право власності (інше речове право) належить боржнику, хоч фактичне володіння здійснює кредитор.

Оскільки річ, яку притримує кредитор, належить на праві власності (іншому речовому праві) боржнику, а кредитор лише фактично володіє зазначеною річчю, притримуючи її, закон встановлює право боржника розпорядитися нею, наприклад продати іншій особі. Обов'язок боржника у цьому випадку — повідомити набувача про притримання речі і про права кредитора. Зазвичай такими правами кредитора, виходячи зі змісту ч. 1 ст. 594 ЦК України, є право на оплату цієї речі або відшкодування кредитором пов'язаних з нею витрат та інших збитків.

Кредитор, який притримує річ у себе, має право на задоволення своїх вимог з вартості притримуваної речі відповідно до порядку, встановленого ст. 591 ЦК України стосовно реалізації предмета застави.

Література

1. Рассказова Н. Ю. Вопросы общей теории обеспечительных обязательств // Університетські наукові записи. — 2006. — № 3-4.
2. Справа № 14/2712 // Архів господарського суду Одеської області. — 2006.
3. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Кн. 1. Общие положения. — М.: Статут, 1997.
4. Сарбаш С. В. Удержание как способ обеспечения исполнения обязательств. — М.: Статут, 1998.
5. Гонгало Б. М. Вчення про забезпечення зобов'язань: Питання теорії і практики. — М., 2004.
6. Гражданское Уложение: Проект. Т. 2 / Под ред. И. М. Тютрюмова. — С.Пб., 1910.